

Áhrif orðalags á svör við spurningum Stjórnlagaráðs

Vaka Vésteinsdóttir, aðjunkt, Sálfræðideild, Háskóli Íslands
Ragnhildur Lilja Ásgeirsdóttir, doktorsnemi, Sálfræðideild, Háskóli Íslands
Vera Óðinsdóttir, sérfræðingur í vinnumarkaðstölfræði, Hagstofa Íslands
Snæfríður Birta Björgvinsdóttir, BS, Sálfræðideild, Háskóli Íslands
Helena Ólafsdóttir, BS, Sálfræðideild, Háskóli Íslands
Einey Ösp Gunnarsdóttir, BS, Sálfræðideild, Háskóli Íslands
Fanney Þórsdóttir, dósent, Sálfræðideild, Háskóli Íslands

Útdráttur

Rannsóknin sneri að því að meta eiginleika spurninga Stjórnlagaráðs sem lagðar voru fyrir í þjóðaratkvæðagreiðslu þann 20. október 2012. Skilningur fólks á innihaldi spurninganna var kannaður með ítarviðtölum við 60 viðmælendur. Einnig var kannað með spurningakannanatilraun hvort mismunandi orðalag spurninga hefði áhrif á svör þátttakenda. Þar var kannað a) hvaða áhrif það hefði á svörun að breyta spurningunum á þann hátt að þær fælu í sér óbreytt ástand í stað breytinga (og öfugt í einu tilfelli) og b) hvaða áhrif það hefði að breyta forskeyti spurninganna í „ert þú mótfallin(n)“ í stað „vilt þú“. Netkönnun með báðum útgáfum spurninganna auk upprunalegs orðalags var send á háskólanema (n=209) og deilt á samfélagsmiðlum (n=528). Tilgátur rannsóknarinnar voru tvær, fyrsta tilgátan var sú að fólk væri líklegra til þess að vera samþykkt óbreyttu ástandi þegar spurningin fól ekki í sér breytingar. Önnur tilgátan var sú að fólk væri ólíklegra til þess að láta í ljós samþykki á málefni spurningar með því að vera ósamþykkt neikvætt orðaðri spurningu heldur en að vera samþykkt jákvætt orðaðri spurningu. Niðurstöður sýndu að munur fannst á svörum þátttakenda í tveimur spurningum Stjórnlagaráðs í úrtaki háskólanema og þremur spurningum í samfélagsmiðlaúrtaki þegar áhrif þess að spurningin

Icelandic Review of Politics and Administration Vol. 16, Issue 2 (191–216)

© 2020 Contact: Vaka Vésteinsdóttir, vakav@hi.is

Article first published online December 17th 2020 on <http://www.irpa.is>

Publisher: Institute of Public Administration and Politics, Gimli, Sæmundargötu 10, 102 Reykjavík, Iceland

Stjórnsmál & stjórnsýsla 2. tbl. 16. árg. 2020 (191–216) Fræðigreinar

© 2020 Tengiliður: Vaka Vésteinsdóttir, vakav@hi.is

Vefbirting 17. desember 2020 - Birtist á vefnum <http://www.irpa.is>

Útgefandi: Stofnun stjórnsýslufræða og stjórnmála, Gimli, Sæmundargötu 10, 102 Reykjavík

DOI: <https://doi.org/10.13177/irpa.a.2020.16.2.6>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 3.0 License.

fæli í sér óbreytt ástand voru skoðuð. Áhrif þess að nota neikvætt orðað forskeyti fannst í tveimur spurningum Stjórnlagaráðs í samfélagsmiðlaúrtaki en ekki í úrtaki háskólanema.

Efnisorð: Spurningar Stjórnlagaráðs; orðalag spurninga; breytt/óbreytt ástand; neikvætt orðaðar spurningar; ítarviðtöl.

The effect of question wording on responses to the Constitutional Council questions

Abstract

The focus of this study was to evaluate the questions used in the advisory referendum on the proposals for a new Icelandic constitution by the Constitutional Council on October 20, 2012. Cognitive interviews (N=60) were used to evaluate if the questions are understood in a consistent manner. Two survey experiments were conducted where three different versions of the questions were used; a) the original version, b) a version estimating the effect of status quo on responses, and finally c) a version where the prefix “are you opposed” was used instead of the prefix “would you like” used in the original questions. A web survey was conducted using both a sample of university students (n=209) and a social media sample (n=528). The first hypothesis was that people would be more likely to agree with the status quo when the question did not involve change. The second hypothesis was that people would be less likely to agree with a cause by disagreeing with a negatively worded question (“are you opposed”) than agreeing with a positively worded question (“would you like”). The results indicated that a status quo effect on responses was found in two questions in the university student sample and three questions in the social media sample and an effect of using a negatively worded prefix was found in two question in the social media sample but not in the university student sample.

Keywords: Constitutional council questions; question wording; status quo; negatively worded questions; cognitive interviews.

Inngangur

Þann 20. október 2012 var efnt til ráðgefandi þjóðaratkvæðagreiðslu um tillögur Stjórnlagaráðs að nýrri stjórnarskrá. Með atkvæðagreiðslunni var leitað eftir afstöðu þjóðarinnar til þess hvort Alþingi atti að leggja tillögur Stjórnlagaráðs til grundvallar frumvarpi að nýrri stjórnarskrá. Auk þess var almenningur spurður um afstöðu til fimm spurninga sem sneru að ákvæðum nýrrar stjórnarskrár (Þjóðaratkvæðagreiðslan 2012). Fyrir atkvæðagreiðsluna voru umræður um að spurningarnar sem Stjórnlagaráð hugðist leggja fyrir gætu virst almenningi flóknar og/eda óljósar. Sem dæmi má nefna að landskjörstjórn gerði athugasemdir við spurninguna um persónukjör en stjórnin taldi að spurningin gæti vafist fyrir kjósendum þar sem hún endaði á „í meira mæli en nú er“ og ekki var vitað hvort kjósendur hefðu þekkingu á reglum um kosningar til Alþingis (Hjörtur J. Guðmundsson & Egill Ólafsson 2012). Umræður beindust einnig að spurningunni

um þjóðkirkjuna þar sem það að svara henni játandi fól ekki í sér breytingu, ólíkt hinum spurningunum (Porkell Helgason 2012). Í nýútgefnu álitu Feneýjanefndarinnar á frumvörpum til stjórnskipunarlagar er jafnframt bent á að þjóðareign náttúruauðlinda sé mjög víðtækt hugtak og hafi ekki beina vísun í eignarétt (Feneýjanefndin 2020). Enn er verið að fjalla um tillögur Stjórnlagaráðs og mögulegar breytingar á stjórnarskrá. Því er mikilvægt að kanna skilning fólks á þeim spurningum sem voru notaðar og öðlast skilning á því sem beri að varast með það að leiðarljósi að bæta slíkar spurningar í framtíðinni. Enda eins og bent hefur verið á þá eru upplýsingar sem birtast á kjörseðli, einu upplýsingarnar sem öruggt er að allir kjósendur sjái og síðustu upplýsingar sem að kjósendi sér áður en hann kýs (Burnett & Kogan 2015).

Tilgangur þessarar rannsóknar var að kanna skilning fólks á spurningum Stjórnlagaráðs og áhrif orðalags á svör við þessum spurningum. Skilningur var kannaður með ítarviðtölum en áhrif orðalags voru könnuð með því að setja upp spurningakannanatilraun með breyttu orðalagi á spurningum Stjórnlagaráðs. Greinin hefst á fræðilegri umfjöllun um áhrif orðalags og kerfisbundnar skekkjur í svörum fólks en skiptist svo í Rannsókn I þar sem greint er frá spurningakannanatilrauninni og Rannsókn II sem fjallar um ítarviðtölin. Í umræðu eru niðurstöður beggja rannsókna teknar saman og settar í fræðilegt samhengi og lýkur þeirri umfjöllun með lokaorðum.

1. Fræðilegur bakgrunnur

Beint lýðræði gefur kosningabærum mönnum færi á að kjósa beint¹ um þjóðfélagsmál í stað þess að kjósa sér fulltrúa sem síðan fer með ákvörðunarvald í slíkum málum (fulltrúa lýðræði). Almennungur kemur því beint að ákvarðanatöku en þó almennt með þeim hætti að búið er að tilgreina ákveðin málefni og gefnir eru fyrirfram ákveðnir valkostir (Clarke & Foweraker 2001; Matsusaka 2005). Markmiðið með beinni aðkomu kjósenda er að niðurstöður kosninga spegli vilja þjóðar milliliðalaust (þ.e. miðgildi afstöðu gagnvart málefninu). Án aðkomu milliliða færast hins vegar vinnsla upplýsinga er varða málið eða málin frá fulltrúum og yfir til kjósenda. Þannig er gengið út frá því að kjósendur hafi og skilji þær upplýsingar sem þarf til að móta afstöðu og taka ákvörðun varðandi þau mál sem lögð eru fram (Matsusaka 2005). Þetta fyrirkomulag getur því krafist töluverðrar vinnu af hálfu kjósenda en jafnframt eru spurningar um þjóðfélagsmál oft orðaðar á flókinn hátt og innihalda stundum lögfræðileg hugtök sem kjósendum getur reynst erfitt að skilja (Reilly & Richey 2011).

Mikilvægar ákvarðanir eru teknar út frá spurningum sem lagðar eru fyrir þjóðina og því skiptir miklu máli að afla upplýsinga um áhrif orðalags á svör við slíkum spurningum þar sem svör ættu eingöngu að byggja á viðfangsefni spurningarinnar en ekki framsetningu hennar. Hins vegar hefur verið sýnt fram á að ýmislegt við framsetningu og orðalag spurninga getur haft áhrif á svör kjósenda. Til dæmis hefur verið sýnt fram á að orðalag á heiti atkvæðagreiðslu (hvað atkvæðagreiðslan er kölluð) og orðalag upplýsinga á kjörseðli geta haft áhrif á svör (Burnett & Kogan 2015; Hastings & Cann 2014). Einnig getur orðalag spurninganna haft áhrif á hvernig er svarað (Barber, Gordon, Hill & Price 2017; Rasinski 1989; Schuldt, Konrath & Schwarz 2011; Smith 1987) og hvort spurningum er

svarað en eftir því sem að orðalag verður flóknara verður ólíklegra að fólk svari spurningunni (Reilly & Richey 2011). Jafnframt hefur verið sýnt fram á að áhrif orðalags geta farið eftir þekkingu svarenda á málefninu þar sem að þeir sem hafa minni þekkingu verða fyrir meiri áhrifum (sjá t.d. Barber o.fl. 2017; Morisi, Colombo & De Angelis 2019).

Vitundarvakning hefur orðið á mikilvægi þess að spyrja góðra spurninga þegar mikilvægar ákvarðanir eiga að vera teknar út frá niðurstöðum þeirra. Sem dæmi var stór ákvörðun lögð á hendur almennings í Bretlandi þegar þjóðaratkvæðsla á útgöngu Bretlands úr Evrópusambandinu var gerð í júní 2016. Fyrir „Brexit“ eins og atkvæðagreiðslan hefur verið nefnd í fjölmiðlum, var nefnd skipuð til þess að ákvarða hvernig orða skyldi spurninguna. Upphaflegt orðalag spurningarinnar var: „Ætti Bretland að vera áfram hluti af Evrópusambandinu?“ og átta svarmöguleikarnir að vera „já“ og „nei“. Miklar umræður sköpuðust í kringum orðalag spurningarinnar. Athugasemdirnar voru þess efnis að spurningin fæli aðeins í sér eina hlið málsins og að það gæti orðið til þess að fólk myndi vanmeta hina hliðina og meðhöndla valkostina ójafnt (Saiidi 2016). Nefndin sem skipuð var kom með tillögur að orðalagi og rannsaði í kjölfarið hvort spurningin uppfyllti viðmiðunarreglur hennar um það hvernig spurningin skyldi orðuð. Nefndinni fannst við hæfi að spurningin væri orðuð á þá leið að hún kæmi sér beint að efninu, að hún fæli ekki í sér tvíræðni né myndi hvetja kjósendur til þess að íhuga einn valmöguleika fram yfir annan eða blekkja kjósendur á neinn hátt. Það fór svo að upprunalegu orðalagi spurningarinnar var breytt og ákveðið var að spurningin yrði orðuð: „Ætti Bretland að vera áfram hluti af Evrópusambandinu eða skilja sig frá Evrópusambandinu?“ og svarmöguleikarnir „vera áfram hluti af Evrópusambandinu“ eða „skilja sig frá Evrópusambandinu“ voru notaðir (Referendum on membership of the European Union 2015). Niðurstöður þjóðaratkvæðagreiðslunnar sýndu að fleiri vildu útgöngu úr Evrópusambandinu (51,9% á móti 48,1%) (Perlman 2017). Það getur því skipti töluverðu máli hvernig spurningar eru orðaðar og hefur það áhrif á hvernig fólk vinnur úr þeim upplýsingum sem gefnar eru og þar með hvernig það svarar.

1.1 Svarferlið

Við svörun spurninga fer einstaklingurinn í gegnum ákveðið svarferli (e. response process). Þó nokkur líkön hafa verið gerð um svarferlið og fela þau í sér mismörg skref við svörun spurninga. Í flestum þeirra er þó talað um skref sem fela í sér skilning á spurningunni, endurheimt eða uppbyggingu svars og að svara út frá svarmöguleikum spurningarinnar (Schaeffer & Presser 2003). Orðalag spurninga getur haft áhrif í öllum skrefum svarferlisins. Fyrsta skrefið (túlkun á merkingu spurningarinnar) verður þó fyrir mestum áhrifum vegna orðalags en áhrifin geta orðið vegna misskilnings eða mismunandi túlkunar þátttakenda á spurningunni. Þátttakandi getur auðveldlega misst athyglina, upplýsingar sem hann þarf að hafa í huga til þess að svara spurningunni geta farið fram hjá honum eða hann kosið að líta fram hjá þeim. Spurningar geta innihaldið hugtök sem þátttakandi skilur á rangan hátt eða skilur ekki. Setningabygging spurningarinnar getur verið of flókin eða spurning innihaldið upplýsingar sem krefjast ákveðinnar hæfni af þátttakanda (Tourangeau, Rips & Rasinski 2008).

Mikil hugræn vinna er fólgin í því að svara einni spurningu eftir bestu getu (e. optimally) og getur því heildarvinnan við það að svara spurningum um fjölbreytt málefni verið töluverð (Krosnick 1999). Hvatningin fyrir því að svara eftir bestu getu er mikilvæg en ef hún er ekki til staðar á fólk það til að skipta um svartækni. Í stað þess að leggja á sig vinnuna sem fólgin er í því að svara eftir bestu getu slakar fólk á kröfunum og fer þess í stað að beita lágmarksvinnu (e. satisficing). Með þessu minnkar vandvirkini þátttakandans í ályktun, endurheimt, mati á viðhorfi og vali á svarmöguleika. Þátttakandinn fer enn í gegnum skrefin fjögur en ekki eins vel og þegar hann svarar eftir bestu getu. Líkurnar á því að þátttakandi beiti lágmarksvinnu aukast eftir því sem spurningarnar eru erfiðari, eftir því sem vitræn geta er minni og eftir því sem hvatningin fyrir því minnkar (Krosnick 1999).

Þegar svarendur beita lágmarksvinnu geta líkurnar á villum í mælingunni aukist (Krosnick 1999). Mælivillur í viðhofskönnunum geta orðið bæði vegna tilviljunarkenndra villna og einnig vegna kerfisbundinna áhrifa sem verða vegna mælitækisins (Schuman & Presser 1996). Kerfisbundin áhrifin koma fram vegna þess hve viðkvæmir þátttakendur geta verið fyrir sniði spurninga og breytingum á orðalagi og áhrifin verða meiri þegar viðhorf þátttakenda eru óskýr (Schuman & Presser 1996). Svarskekkjur (e. response bias) eru dæmi um kerfisbundin áhrif sem verða þegar mælitæki mælir annað en það sem því var ætlað að mæla (Couch & Keniston 1960). Dæmi um slíkar svarskekkjur eru jáhneigð og að velja óbreytt ástand fram yfir breytingar (Krosnick 1991, 1999).

1.1.1. Jáhneigð

Jáhneigð (e. acquiescence bias) vísar til tilhneingingar þátttakenda til þess að samþykka staðhæfingar, hvert svo sem innihald staðhæfingarinnar er. Spurningar sem bjóða upp á já/nei, rétt/rangt og sammála/ósammála svarmöguleika geta ýtt undir jáhneigð. Þessu til stuðnings má nefna að í þekkingarspurningum sem bjóða upp á já/nei eða rétt/rangt svarmöguleika svarar fólk oftast rétt þegar rétta svarið er „já“ eða „rétt“. Jáhneigð hefur verið útskýrð með lágmarksvinnu þátttakenda við svörun spurninga og einnig vegna persónueinkenna þátttakenda (Krosnick 1999).

Áhyggjur af áhrifum svarskekkja í spurningalistum hafa orðið til þess að rannsakendur hafa prófað að spyrja bæði jákvætt og neikvætt orðaðra spurninga innan sama listans og telja að þannig megi draga úr jáhneigð en þetta byggir á þeirri ályktun að jákvætt og neikvætt orðuð atriði sem eiga að mæla það sama uppskeri jafngild svör (DiStefano & Motl 2006). Aðrar rannsóknir hafa þó sýnt að mismunandi forskeyti geti vissulega haft áhrif á svör þátttakenda. Benson og Hocevar (1985) komust að því að þátttakendur voru ólíklegri til þess að láta í ljós samþykki með því að vera ósamþykkir neikvætt orðaðri spurningu heldur en að láta í ljós samþykki á jákvætt orðaðri spurningu. Colosi (2005) bar einnig saman neikvætt og jákvætt orðaðar spurningar og komst að því að svör við neikvætt orðuðum spurningum voru óreglulegri og fleiri þátttakendur svöruðu „ég veit það ekki“ við þeim.

1.1.2. Breytt/óbreytt ástand

Önnur þekkt svarskekkja er tilhneigingin til að velja óbreytt ástand fram yfir breytingar (Kahneman, Knetsch & Thaler 1991; Krosnick 1991; Samuelson & Zeckhauser 1988) og sýnt hefur verið fram á þessa skekkju í pólitískri ákvarðanatöku. Barber o.fl. (2017) sýndu til að mynda fram á að ef spurningin gaf til kynna að eitthvað (t.d. marijuana í lækningarskyni) væri ekki leyft samkvæmt lögum (óbreytt ástand) þá voru þátttakendur ólíklegri til að vilja leyfa það. Spurningakannanatilraun Morisi o.fl. (2019) sýndi einnig að það að minna svarendur á að tiltekin afstaða myndi hafa í för með sér róttækar breytingar á stjórnarskránni (þ.e. myndi víkja verulega frá óbreyttu ástandi) dró úr stuðningi við tillöguna en þó aðeins meðal hægrisinnaðra þátttakenda.

Ýmsar skýringar hafa verið gefnar á þessu, þar á meðal ótti fólks við breytingar (Crandall, Eidelman, Skitka & Morgan 2009), að fólk forðast að taka ákvarðanir sem það gæti séð eftir (e. regret avoidance) og skekkjur í mati fólks (e. cognitive misperceptions) svo sem að fólk forðast tap (e. loss aversion) meira en það metur ágóða og þar sem að núverandi ástand er viðmiðunarpunkturinn þá vegur mögulegt tap við breytingar meira en mögulegur ávinningur (Samuelson & Zeckhauser 1988). Það hefur jafnframt verið talið eðli fólks að vera á móti breytingum sem það tekur ekki sjálf þátt í að ákvarða en þarf að lifa með. Mótstaða við breytingar (e. resistance to change) getur verið tilkomin vegna ólíkra hvata, til dæmis vilja einstaklingsins til þess að gagnrýna breytingarnar (Thomson 2008) en breytingar geta til að mynda krafist þess að fólk neyðist til að gefa upp viss þægindi, langvarandi gildi, skoðanir og fastar venjur (Starr 2011). Einnig telja Jost og Banaji (1994) og Jost o.fl. (2017) efnahagslega íhaldsemi vera vinsæla og áberandi í viðhorfum fólks til pólitískra málefna jafnvel þegar slík hugsun stangast á við einstaklings hagsmuni, eins og kenningunni um réttlættingu kerfisins (e. system justification theory) var ætlað að skýra.

Orðalag spurninga getur beint hugsun að ákveðnum viðhorfum (Tourangeau o.fl. 2008), eins og viðhorfum til breytinga og núverandi kerfis, sem verða þá meira áberandi í svörum fólks. Áhrif þess að hafa svarmöguleika sem felur í sér óbreytt ástand eru vel þekkt í rannsóknum. Í flestum spurningum felur einn valkostur í sér óbreytt ástand. Oftast er það svarmöguleikinn „nei“, þar sem að í flestum spurningum er verið að spyrja hvort þátttakandinn vilji einhverjar breytingar (Dean, Kıbrıs & Masatlioglu 2017). Viðhorfskannanir með spurningum sem snúa að því hvort minnka eða auka eigi hervarnir, hvort að byssulög ættu að vera vægari eða strangari og hvort það eigi að vera auðveldara eða erfiðara að sækja um skilnað, ásamt öðrum sambærilegum spurningum hafa sýnt að þátttakendur velja oft svör við þeim sem krefjast ekki mikillar umhugsunar. Þátttakendur eiga það til að velja valkosti sem fela í sér óbreytt ástand eða að „halda hlutunum eins og þeir eru“ (Krosnick 1991). Áhrif þess hversu augljóst það er að svarmöguleiki feli í sér óbreytt ástand hafa einnig verið skoðuð og hafa rannsóknir sýnt að þegar augljóst er að svarmöguleiki felur í sér óbreytt ástand að þá eykst notkun á þeim valkosti um allt að 10 til 40% (Schuman & Presser 1981). Það að velja svarmöguleika sem felur í sér óbreytt ástand er algengara þegar þátttakandi beitir lágmarksvinnu við svörum spurningar (Krosnick 1991).

1.2 Tilgangur rannsókna

Tilgangur rannsóknarinnar var að meta eiginleika spurninga Stjórnlagaráðs, bæði skilning fólks á innihaldi þeirra og hvort breytingar á orðalagi spurninganna, í samræmi við það sem lýst var hér að ofan, hefðu áhrif á svör fólks. Til að skoða skilning fólks á spurningunum voru notuð ítarviðtöl (e. cognitive interviews). Ítarviðtöl eru talin vera ein af helstu aðferðum til þess að meta gæði spurninga og hvort þær gefi raunverulega þær upplýsingar sem þeim var ætlað (Beatty & Willis 2007). Til að skoða áhrif orðalags, bæði áhrif þess að orða spurningar þannig að þær fælu í sér óbreytt ástand (e. status quo) og áhrif þess að nota neikvætt forskeyti (e. negative item), voru lagðar fyrir þrjár útgáfur af Stjórnlagaráðsspurningunum í spurningakannanatilraun, upprunaleg útgáfa ásamt útgáfu sem fól í sér óbreytt ástand (breytt í einu tilfelli) og útgáfu sem hófst á neikvætt orðuðu forskeyti. Við samningu atriðanna voru þekkt áhrif af völdum orðalags sem listuð eru hér að ofan höfð í huga. Tilgátur rannsóknarinnar voru tvær, sú fyrri að fólk væri líklegra til þess að samþykkja óbreytt ástand þegar spurningin fól ekki í sér breytingar. Fyrri rannsóknir hafa sýnt að fólk er líklegra til þess að velja svarmöguleika sem felur greinilega í sér óbreytt ástand (Krosnick 1991) og því var búist við svipuðum áhrifum við því að spurningin fæli í sér óbreytt ástand. Önnur tilgátan var sú að fólk væri ólíklegra til þess að láta í ljós samþykki með því að vera ósamþykkt neikvætt orðaðri spurningu heldur en að láta í ljós samþykki við jákvætt orðaðri spurningu, en fyrri rannsóknir hafa sýnt þessi áhrif (Benson & Hocevar 1985).

Tvennskonar gögnum var safnað, annars vegar svörum við rafrænum spurningalista og hins vegar viðtalsgögnum og verða þessar tvær gagnasafnanir hér eftir tilgreindar sem *Rafrænn spurningalisti* og *Ítarviðtöl*.

2. Rannsókn I: Rafrænn spurningalisti

2.1 Aðferð

2.1.1. Þátttakendur

Háskólanemaúrtak

Tölvupóstur með slóð spurningalistans var sendur út á 6.643 grunnnema í Háskóla Íslands. Tvö hundruð og níu háskólanemendur svöruðu könnuninni, meðalaldur var 27,08 (sf = 9,3; spönn 18-67; þrír sögðu ekki til um aldur), 148 konur (70,8%) og 57 karlar (27,3%), tveir skilgreindu kyn sitt sem annað og tveir kusu að svara ekki spurningunni. Fjórir þátttakendur höfðu mest lokið grunnskóla, 183 framhaldsskólanámi, 16 háskólagráðu, tveir gráðu á framhaldsstigi og fjórir höfðu lokið öðru námi.

Samfélagsmiðlaúrtak

Slóð spurningalistans var deilt á samfélagsmiðilinn *www.facebook.com* þar sem 528 manns svöruðu könnuninni. Meðalaldur þátttakenda í samfélagsmiðlaúrtaki var 40 (sf = 13,58; spönn 18-80; 14 sögðu ekki til um aldur), 437 konur (82,9%) og 88 karlar (16,7%), þrír tilgreindu ekki kyn sitt. Sextíu og tveir þátttakendur höfðu mest lokið grunnskóla, 168 framhaldsskólanámi, 165 háskólagráðu, 105 gráðu á framhaldsstigi og 26 þátttakendur höfðu lokið öðru námi, tveir kusu að svara ekki spurningunni.

2.1.2. Málitaki og tilraunasnið

Spurningarnar voru fengnar úr Þjóðaratkvæðagreiðslunni 2012 um tillögur stjórnlagaráðs að nýrri stjórnarskrá. Alls voru sex spurningar lagðar fyrir Þjóðina í kosningunni en sú fyrsta var „Vilt þú að tillögur stjórnlagaráðs verði lagðar fyrir til grundvallar frumvarpi að nýrri stjórnarskrá?“ (Þjóðaratkvæðagreiðslan 2012). Við gerð þessarar rannsóknar var ekki notast við þessa spurningu vegna þess að rannsakendur vildu ekki beina hugsun fólks að Stjórnlagaráði og álitum þeirra á því þar sem það gæti í framhaldi haft áhrif á svörun þátttakenda við næstu spurningum. Hinar fimm spurningar Þjóðaratkvæðagreiðslunnar voru notaðar orðrétt með já/nei svarmöguleikum eins og þær komu fyrir í Þjóðaratkvæðagreiðslunni og verður í öllum köflum greinarinnar, að frátöldum þessum, fjallað um þær sem spurningar eitt til fimm. Þessum fimm spurningum og hvers þær vísa til verður lýst stuttlega hér á eftir (umfjöllun byggir á Þjóðaratkvæðagreiðslan 2012).

Í annarri spurningu Stjórnlagaráðs var spurt: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði náttúruauðlindir, sem ekki eru í einkaeigu, lýstar Þjóðareign?“ Gildandi stjórnarskrá felur ekki í sér ákvæði um náttúruauðlindir, hvorki eignarhald né nýtingu þeirra. Í tillögum Stjórnlagaráðs eru hvers kyns náttúrugæði, nytjastofnar eða auðlindir á hafi og landi skilgreindar sem náttúruauðlindir. Ef þær voru ekki í einkaeigu voru þær skilgreindar sem Þjóðareign en deilur voru uppi um hvað hugtakið merkir. Það hefur verið talin of óákveðinn hópur af sumum og því sé réttara að tala um ríkiseign. Evrópulönd hafa undanfarna áratugi kveðið skýrar á um eignarrétt ríkisins eða Þjóðarinnar á auðlindum í stjórnarskrá en samanburður milli landa er erfiður.

Þriðja spurning Stjórnlagaráðs var: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um Þjóðkirkju á Íslandi?“. Þessi spurning var sú eina sem fól í sér óbreytt ástand, þar sem allar hinar fimm spurningarnar fólu í sér breytingu. Ástæðan var sú að ekki var ætlunin að spyrja um aðskilnað ríkis og kirkju, heldur var tillagan byggð á því að finna út hvort kirkjuskipan yrði að vera í stjórnarskrá. Sérfræðingar höfðu mismunandi skoðanir á því hvort aðskilnaður fælist í tillögu um að fella niður ákvæðið, þó gert hafi verið ráð fyrir því að í almennum lögum yrði kveðið á um kirkjuskipan.

Fjórða spurning Stjórnlagaráðs var: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði persónukjör í kosningum til Alþingis heimilað í meira mæli en nú er?“. Ekki var ætlun Stjórnlagaráðs að komast að því hversu langt ætti að ganga í útfræslunni heldur aðeins að heimila persónukjör. Gildandi stjórnarskrá felur ekki í sér ákvæði um persónukjör en heimilt er að stroka út framþjóðendur og breyta röð þeirra á lista. Tillagan fól í sér að velja framþjóðendur í samræmi við fjölda atkvæða en ekki var spurt um hve langt ætti að ganga í útfærslu þess.

Fimmta spurning Stjórnlagaráðs var: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um að atkvæði kjósenda alls staðar af landinu vegi jafnt?“. Hér var tillagan ekki hugsuð til að fækka eða breyta kjördæmum eða hvort landið ætti að vera eitt kjördæmi. Heldur var misvægi atkvæða það sem tillagan fól í sér að afnema. Alþingi gæti síðan ákveðið hvort landið yrði eitt eða fleiri kjördæmi.

Sjötta spurning Stjórnlagaráðs var: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um að tiltekið hlutfall kosningabærra manna geti krafist þess að mál fari í Þjóðaratkvæða-

greiðslu²⁴. Hér var tillaga Stjórnlagaráðs þannig að gert var ráð fyrir 10% kjósenda gætu krafist bindandi þjóðaratkvæðagreiðslu um lög sem Alþingi hafði samþykkt og einnig gæti sama hlutfall haft frumkvæði að því að leggja fram þingmál sem Alþingi gæti borið undir þjóðina í bindandi eða ráðgefandi atkvæðagreiðslu. En ekki var ætlun að kanna hve hátt hlutfall kjósenda skyldi verða. Í gildandi stjórnarskrá eru ekki ákvæði um að kjósendur geti kallað fram þjóðaratkvæðagreiðslur.

Spurningalistinn sem lagður var fyrir samanstóð af fimm spurningum Stjórnlagaráðs en þjár útgáfur voru af spurningunum. Fyrsta útgáfa Stjórnlagaráðsspurninga var upprunalegt orðalag spurninganna eins og þær voru lagðar fyrir í þjóðaratkvæðagreiðslunni 20. október 2012. Allar upprunalegu spurningar Stjórnlagaráðs fólu í sér breytingu nema spurning tvö en hún fól í sér óbreytt ástand. Í annarri útfærslu Stjórnlagaráðsspurninganna var orðalagi þeirra breytt þannig að þær fólu í sér óbreytt ástand, allar nema spurning tvö en henni var breytt svo hún fæli í sér breytingu. Í þriðju útfærslu Stjórnlagaráðsspurninganna var forskeyti þeirra breytt. Í upprunalegri útfærslu hefjast þær allar á „Vilt þú“, og var forskeytinu breytt í „Ert þú mótfallin(n)“.

Lokaútgáfa snúna spurninganna var fengin með því að koma með tillögur að breyttu orðalagi og voru þær tillögur meðal annars bornar undir doktorsnema í sálfræði, starfsmann menntamálastofnunar, lögfræðing og dósent við sálfræðideild Háskóla Íslands. Þau komu með athugasemdir um orðalag og tillögur um breytt orðalag þar til lokaniðurstaða lá fyrir.

Vefsíðan www.questionpro.com var notuð til þess að setja upp þrjár útfærslur spurningalistans. Notast var við millihópasnið og var þátttakendum skipt tilviljunarkennt í hópa. Á eftir Stjórnlagaráðsspurningunum í öllum útfærslum voru þátttakendur spurðir hvort þeim hafi þótt erfitt að svara spurningunum sem á undan komu og gátu þeir valið um svarmöguleika. Svarmöguleikarnir sem boðið var upp á ef svarað var játandi fólu í sér að orðalag hafi verið flókið eða óljóst, að svarmöguleikarnir hafi ekki átt við í einu eða fleiri tilfellum, að svarmöguleikarnir hafi ekki átt við þeirra afstöðu, að málefnið sem spurt var um hefðu verið flókin og að þekking á málefnum sem spurt var um hafi verið lítil.

2.1.3. Framkvæmd

Tölvupóstur með slóð könnunarinnar var sendur út af Nemendaskrá á netföng grunnnema Háskóla Íslands, ítrekun var send út fjórum dögum síðar til áminningar. Í tölvupóstinum voru þátttakendur beðnir um að svara nokkrum spurningum um þjóðfélagsmál. Slóð könnunarinnar var einnig deilt á samfélagsmiðilinn *Facebook* þar sem þátttakendur fengu sambærilegar upplýsingar. Gagnasöfnun stóð yfir dagana 2. til 19. mars 2018. Þátttakendur fengu upplýsingar um að spurningarnar myndu eiga við um afstöðu þeirra EF til þess kæmi að ný stjórnarskrá gengi í gildi. Þá svöruðu þátttakendur fimm spurningum Stjórnlagaráðs.

2.2 Niðurstöður

Í töflu 1 má sjá allar fimm spurningar rannsóknarinnar í upprunalegri útgáfu, orðaðar út frá óbreyttu ástandi (nema spurningu tvö sem var orðuð út frá breyttu ástandi) og spurn-

ingarnar með neikvæðu forskeyti. Taflan sýnir einnig hlutfall þeirra sem vildu breytingar (nema í spurningu tvö þar sem hlutfallið stendur fyrir þá sem vildu ekki breytingar). Í öllum spurningunum voru svör þátttakenda við seinni tveimur útgáfum spurninganna endurkóðuð þannig að „nei“ svör eru sýnd sem „samþykki“ við innihaldi upprunalegu spurninganna til að auðvelda samanburð. Næstu tveir dálkar, undir hvoru úrtaki fyrir sig, sýna niðurstöður kí-kvaðrat prófs ($X^2(1)$): kí-kvaðrat miðað við eina frígráðu) og er þar annars vegar reiknaður munur milli upprunalegs orðalags og óbreytts ástands (breytt ástand í spurningu tvö) og hins vegar milli upprunalegs orðalags og neikvæðs forskeytis.

Tafla 1. Hlutföll þátttakenda sem samþykktu upprunalegt innihald hvarrar spurningar (vildu breytingar í spurningum eitt, þrjú, fjögur og fimm en óbreytt ástand í spurningu tvö) auk kí-kvaðrat prófa á mun milli svara hóps eitt og tvö og hóps eitt og þrjú

Spurningar	Háskólanemaúrtak			Samfélagsmiðlaúrtak		
	Samþykki (%) ^a	$X^2(1)$	p	Samþykki (%) ^a	$X^2(1)$	p
1. Náttúruauðlindir:						
Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði náttúruauðlindir, sem ekki eru í einkaeigu, lýstar þjóðareign?	90,1			89,5		
Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði óbreytt eignarhald á náttúruauðlindum sem ekki eru í einkaeigu?	31,0^b	48,154	0,000	29,5^b	127,735	0,000
Ert þú mótfallin(n) því að í nýrri stjórnarskrá verði náttúruauðlindir, sem ekki eru í einkaeigu, lýstar þjóðareign?	90,4 ^b	0,003	0,956	82,2^b	3,927	0,048
2. Þjóðkirkja:						
Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um þjóðkirkju á Íslandi?	32,9			43,8		
Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði felld út ákvæði um þjóðkirkju á Íslandi?	21,3 ^b	2,180	0,140	45,0 ^b	0,048	0,827
Ert þú mótfallin(n) því að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um þjóðkirkju á Íslandi?	33,3 ^b	0,004	0,952	55,7^b	5,007	0,025
3. Persónukjör:						
Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði persónukjör í kosningum til Alþingis heimilað í meira mæli en nú er?	85,3			84,2		
Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði persónukjör í kosningum til Alþingis takmarkað eins og nú er gert?	74,6 ^b	2,295	0,130	74,2^b	5,061	0,024

Tafla 1. framhald

Spurningar	Háskólanemaúrtak			Samfélagsmiðlaúrtak		
	Samþykki (%) ^a	$\chi^2(1)$	p	Samþykki (%) ^a	$\chi^2(1)$	p
Ert þú mótfallin(n) því að í nýrri stjórnarskrá verði persónukjör í kosningum til Alþingis heimilað í meira mæli en nú er?	84,7 ^b	0,009	0,925	88,0 ^b	1,071	0,301
4. Atkvæðisvægi:						
Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um að atkvæði kjósenda alls staðar af landinu vegi jafnt?	81,8			71,8		
Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá haldist mismunandi vægi atkvæða eftir landshlutum óbreytt?	65,6 ^b	4,350	0,037	69,0 ^b	0,313	0,579
Ert þú mótfallin(n) því að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um að atkvæði kjósenda alls staðar að af landinu vegi jafnt?	80,8 ^b	0,023	0,880	77,1 ^b	1,323	0,250
5. Þjóðaratkvæðagreiðsla:						
Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um að tiltekið hlutfall kosningabætta manna geti krafist þess að mál fari í þjóðaratkvæðagreiðslu?	83,8			86,0		
Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um þjóðaratkvæðagreiðslur óbreytt, þar sem ákvarðanir um hvaða mál fara í þjóðaratkvæðagreiðslu eru eingöngu teknar af stjórnvöldum?	70,0 ^b	3,476	0,062	72,8^b	9,146	0,002
Ert þú mótfallin(n) því að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um að tiltekið hlutfall kosningabærra manna geti krafist þess að mál fari í þjóðaratkvæðagreiðslu?"	91,7 ^b	2,016	0,156	81,1 ^b	1,545	0,214

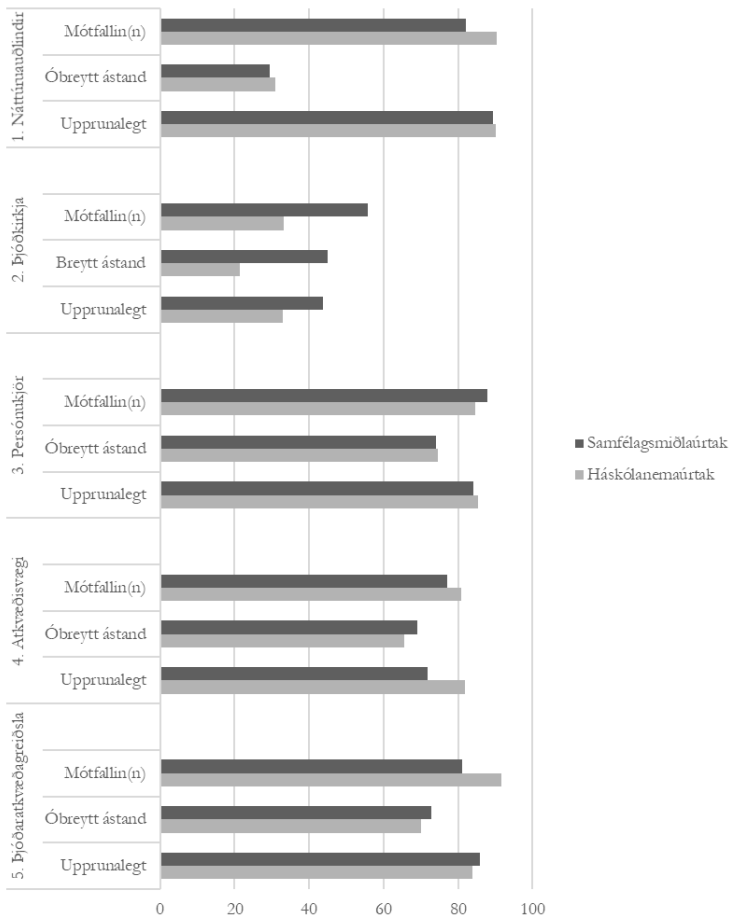
Athugasemdir: ^aSamþykki (%) stendur fyrir hlutfall þeirra sem samþykkja innihald upprunalegu spurningarinnar. ^bHlutföll reiknuð út frá viðsnúnum svörum. Marktækar niðurstöður eru feitletraðar.

Eins og fram kemur í Töflu 1 hefur breyting á orðalagi áhrif í öllum fimm spurningunum. Í úrtaki háskólanema kemur þó mun sjaldnar fram munur en þar kemur aðeins fram munur á upprunalegu orðalagi og óbreyttu ástandi í spurningum eitt og fjögur. Einnig má sjá í Töflu 1 að neikvæða forskeytið „Ert þú mótfallinn...“ hafði ekki áhrif í úrtaki háskólanema í neinum af þeim fimm spurningum sem prófaðar voru. Hins vegar hafði þetta orðalag áhrif í samfélagsmiðlaúrtakinu, bæði í spurningu eitt og tvö. Í samfélagsmiðlaúrtakinu hafði það einnig áhrif að orða spurningar út frá óbreyttu ástandi í spurningum eitt, þrjú og fimm.

Almennt er fjallað um niðurstöður sem þessar út frá því hvað meirihlutinn vill. Í

spurningu eitt hefur það að orða spurninguna út frá óbreyttu ástandi þau áhrif að meiri hluti svarenda (í báðum úrtökum) vill ekki breytingar (þ.e. vill óbreytt eignarhald á auðlindum) sem er andstætt þeirri niðurstöðu sem fékkst með upprunalegu orðalagi. Einnig vill meirihluti í samfélagsmiðlaúrtaki hafa ákvæði um þjóðkirkju þegar spurningin var birt með neikvæðu forskeyti sem aftur er andstætt þeirri niðurstöðu sem fékkst með upprunalegu orðalagi.

Niðurstöður má svo sjá myndrænt á Mynd 1 en þar eru hlutföll þeirra sem vildu breytingar (nema í spurningu tvö þar sem hlutfallið stendur fyrir þá sem vildu ekki breytingar) sýnd á lágréttu súluriti fyrir allar fimm spurningarnar og allar útgáfur þeirra. Eins og áður voru svör þátttakenda við seinni tveimur útgáfum spurninganna endurkóðuð þannig að „nei“ svör eru sýnd sem samþykki við upprunalegu orðalagi spurninganna til að auðvelda samanburð.

Mynd 1. Hlutföll þeirra sem vildu breytingar í öllum spurningum nema í spurningu tvö þar sem hlutfallið stendur fyrir þá sem vildu ekki breytingar

2.2.1. Erfiðleikar við að svara

Þegar þátttakendur höfðu svarað spurningunum fimm voru þeir spurðir: „Fannst þér erfitt að svara spurningu eða spurningum um þjóðfélagsmál hér að framan?“ Af þeim sem tóku afstöðu í hvoru úrtaki svöruðu 46,6% háskólanema spurningunni játandi og 30,5% í samfélagsmiðlaúrtaki. Ef þátttakendur svöruðu játandi birtist eftirfarandi spurning: „Af hverju fannst þér erfitt að svara spurningu eða spurningum hér fyrir framan? Vinsamlegast merktu við allt sem á við og/eða skrifaðu svarið í auða reitinn“. Hlutfall þeirra sem þótti erfitt að svara spurningunum fimm eftir hópum og úrtökum má sjá í Töflu 2 auk fyrirframgefina svarmöguleika við spurningunni um af hverju þátttakendum fannst erfitt að svara og hlutföll þeirra sem merkja við þá.

Tafla 2. Hlutfall þeirra sem þótti erfitt að svara spurningunum fimm auk fyrirframgefina svarmöguleika við spurningunni um af hverju þátttakendum fannst erfitt að svara og hlutföll sem merkja við þá eftir hópum í hvoru úrtaki

Spurning og svarmöguleikar	Úrtak / Útgáfa					
	Háskóla			Samfélagsmiðla		
	Upprunaleg	Ó/breytt ástand	Mót-fallin/n	Upprunaleg	Ó/breytt ástand	Mót-fallin/n
Fannst erfitt að svara spurningunum	45,1%	56,5%	39,7%	29,9%	40,6%	21,6%
<i>Svarmöguleikar:</i>						
Orðalag spurningar/spurninga var óljóst	8,0%	19,0%	16,4%	4,3%	9,6%	6,3%
Svarmöguleikar áttu ekki við í einu eða fleiri tilfellum	4,1%	9,5%	4,1%	0,5%	3,6%	1,1%
Það vantaði svarmöguleika sem lýsir minni afstöðu	15,1%	19,0%	11,0%	5,4%	5,4%	2,3%
Málefnið sem spurt er um eru flókin	23,3%	28,6%	21,9%	13,5%	13,8%	11,4%
Ég hef litla þekkingu á einu eða fleiri af þeim málefnum sem spurt var um	30,1%	41,3%	28,8%	19,5%	24,0%	14,2%

Jafnframt gáfu 11 háskólanemar og sjö í samfélagsmiðlaúrtakinu upp aðrar ástæður en þær sem voru fyrir fram gefnar. Uppgefnar ástæður voru helst þær að erfitt væri að svara vegna þess að viðkomandi hefði ekki myndað sér skoðun á málefnum og að merking orðsins „ákvæði“ í Spurningu 2 væri óljós.

3. Rannsókn II: Viðtöl

Rannsókn II sneri að því að meta skilning fólks á spurningum Stjórnlagaráðs og fá þannig betri mynd af því hvað gæti valdið fólki erfiðleikum við að svara.

3.1 Aðferð

3.1.1. Þátttakendur

Sextíu sjálfboðaliðar voru fengnir til þátttöku. Þátttakendur voru valdir eftir hentugleika en við val þeirra var leitast eftir jafnri kynjaskiptingu, breiðu aldursbili og breiðu menntunarstigi. Ítarviðtöl með upprunalegu orðalagi spurninga voru tekin við helming þátttakenda. Í þeim hópi var kynjaskipting jöfn með 15 körlum og 15 konum á aldrinu 18-81 árs (meðalaldur var 42 ár). Spurningar með breyttu orðalagi voru notaðar í ítarviðtölum við hinn hópin. Kynjaskipting var nokkuð jöfn eða 17 konur og 13 karlar og voru þátttakendur í þessum hópi á aldrinum 23-67 ára (meðalaldur var 40 ár). Menntunarstig þátttakenda í báðum hópum var fjölbreytt, eða frá grunnskólamenntun að mastersgráðu í háskóla.

3.1.2. Málitæki og rannsóknarsnið

Notaðar voru tvær útgáfur af spurningum Stjórnlagaráðs (að frátalinni fyrstu spurningunni eins og í Rannsókn I): upprunaleg útgáfa og spurningar sem orðaðar voru út frá óbreyttu ástandi (eða breyttu í spurningu tvö).

Til þess að skoða skilnings fólks á orðalagi spurninga voru tekin ítarviðtöl. Í viðtölunum var upplýsingum safnað með opnum spurningum þar sem þátttakendur voru spurðir um skilning sinn á orðum og orðasamböndum hverrar spurningar fyrir sig. Viðtölin voru hálfstöðluð í þeim skilningi að farið var eftir viðtalshandriti þar sem spurningar voru fyrir fram ákveðnar en spyrill gat hvatt þátttakendur til að svara nánar ef talin var þörf á. Notast var við handrit í viðtölunum svo allir þátttakendur fengju sömu spurningar en einnig til að gæta hlutleysis rannsakanda sem og að koma í veg fyrir leiðandi spurningar. Dæmi um spurningar úr viðtalshandriti þar sem notast var við upprunalega útgáfu Stjórnlagaráðsspurninganna má sjá hér fyrir neðan:

Eftirfarandi spurningar eiga við um afstöðu þína EF til þess kæmi að ný stjórnarskrá gengi í gildi:

1. Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði náttúruauðlindir, sem ekki eru í einkaeigu, lýstar þjóðareign?

- a. Var eitthvað orð eða sambengi orða sem þú skyldir ekki?*
- b. Hversu örugg/ur varst þú með svarið sem þú gafst?*
- c. Með þínum orðum, hvernig myndir þú endurorða spurninguna?*
- d. Hvað telur þú náttúruauðlindir vera?*
- e. Hvað telur þú fela í sér að náttúruauðlindir séu ekki í einkaeigu?*
- f. Hvað telur þú fela í sér að náttúruauðlindir séu lýstar þjóðareign?*
- g. Getur þú lýst fyrir mér hvernig núverandi ástand er?*

3.1.3. Framkvæmd og úrvinnsla

Þátttakendur fengu að velja hvar viðtölin fóru fram. Viðtölin fóru fram í febrúar og mars 2018. Þátttakendur voru beðnir um að svara Stjórnlagaráðsspurningunum á pappíriformi og í framhaldi voru tekin hálfstöðluð ítarviðtöl til að spyrja út í skilning á einstaka orðum, orðasamböndum eða spurningunum í heild. Viðtölin voru öll hljóðrituð og voru þau öll tekin í einni samfelldri umferð án pásu. Við úrvinnslu gagnanna voru viðtölin skrifuð upp orðrétt í tölvu og hafið var ákveðið greiningarferli þar sem fundin voru helstu þemu þeirra vandamála sem þátttakendur lentu í varðandi skilning á orðalagi spurninganna.

3.2 Niðurstöður

3.2.1. Ítarviðtöl með upprunalegum spurningum

Í Töflu 3 má sjá megin niðurstöður ítarviðtala með upprunalegum spurningum (þar sem stjörnur merkja að vandamál hafi komið upp undir tilteknu þema). Nákvæma útlístun á niðurstöðum fyrir sérhverja spurning má sjá í Viðauka I.

Tafla 3. Þemu spurninga 1-5

Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði...	Flókin pólítísk hugtök	Víðtæk hugtök	Óskýrt orðalag	Skilning á núver- andi stöðu skortir
1. ...náttúruauðlindir, sem ekki eru í einkaeigu, lýstar þjóðareign?	*	*	*	*
2. ...ákvæði um þjóðkirkju á Íslandi?	*	*	*	*
3. ...persónukjör í kosningum til Alþingis heimilað í meira mæli en nú er?	*		*	*
4. ...ákvæði um að atkvæði kjósenda alls staðar af landinu vegi jafnt?	*			*
5. ...ákvæði um að tiltekið hlutfall kosningabærra manna geti krafist þess að mál fari í þjóðaratkvæðagreiðslu?	*	*	*	*

Í töflu 3 má sjá þau þemu sem vandræði við svörun spurninga voru flokkuð niður í fyrir allar fimm spurningar Stjórnlagaráðs.

Flókin hugtök: Þemað inniheldur lagaleg og pólítísk hugtök spurninganna sem fólk ýmist mistúlkaði eða vissi ekki hvað þýddu. Allar spurningarnar féllu undir þetta þema. Flestir þátttakendur áttu í erfiðleikum með orðið „ákvæði“. Orðin og orðasamböndin ný stjórnarskrá, lýstar þjóðareign, persónukjör og kosningabærir menn falla hér undir.

Víðtæk hugtök: Þemað inniheldur þau hugtök sem túlkuð voru á ólíkan hátt. Skilgreiningar þátttakenda á orðunum „náttúruauðlindir“, „þjóðkirkja“ og „mál“ falla inn í þennan hóp. Náttúruauðlindir voru sem dæmi túlkadar á ólíkan hátt, allt frá „óspillt náttúra“ yfir í „eitthvað sem getur aflað okkur tekna“.

Óskýrt orðalag: Þemað nær yfir þær spurningar sem innihalda óskýrt orðalag sem hafði áhrif á svör þátttakenda. Spurning eitt um náttúruauðlindir segir sem dæmi ekki frá

þeim möguleika að þær gæti verið eigendalausar en hinir tveir valmöguleikarnir „einkaeign“ og „þjóðareign“ birtast í texta spurningarinnar. Slíkt orðalag fékk fólk sem ekki vissi af öllum kostunum til þess að taka afstöðu milli tveggja valkosta án þess að vita af þeim þriðja. Spurning tvö er einnig eina spurningin sem vísar til óbreytts ástands og komu upp vandræði við svörin á henni þar sem fólk mistúlkaði hana eins og um væri að ræða breytt ástand. Í spurningu þrjú um persónukjör var „í meira mæli en nú er“ ekki talið skýrt miðað við svör þátttakenda og einnig „tiltekið hlutfall“ úr spurningu fimm um þjóðaratkvæðagreiðslur.

Skilning á núverandi ástandi skortir: Þemað á við um það þegar þátttakendur höfðu ekki þekkingu á núverandi ástandi við svörin. Nokkrir þátttakendur gáfu sér t.d. að um væri að ræða óbreytt ástand í spurningum, til dæmis í fyrstu spurningunni um náttúruauðlindir.

3.2.2. Erfiðleikar við að svara spurningum sem fólu í sér óbreytt ástand (breytt í spurningu tvö)

Eins og fram kom í Töflu 2 áttu þátttakendur erfðara með að svara spurningum sem voru orðaðar út frá óbreyttu ástandi (breyttu í spurningu tvö). Ástæða þessa er óljós en til þess að fá betri skilning á því af hverju þátttakendum gæti þótt erfðara að svara þeim spurningunum var litið til viðtala sem framkvæmd voru með þessum spurningum.

Helsti munurinn á svörum þátttakenda í þessum viðtölum og þegar upprunalegar spurningar voru notaðar sneri að spurningu þrjú: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði persónukjör í kosningum til Alþingis takmarkað eins og nú er gert?“. Þar var það orðið „takmarkað“ sem vafðist fyrir þátttakendum en þetta orð kom ekki fyrir í upprunalegu útgáfu spurningarinnar. Orðið virðist því hafa valdið því að spurning þrjú varð óskýrari.

Þegar viðmælendur voru beðnir að tilgreina innihald spurningarinnar í eigin orðum (endurorða spurninguna) gerðu þeir þátttakendur athugasemd við orðið „óbreytt“ í spurningu eitt: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði óbreytt eignarhald á náttúruauðlindum sem ekki eru í einkaeigu?“. Sem dæmi sagði einn þátttakenda: „Segja kannski bara vilt þú breyta, í staðinn fyrir að þetta verði óbreytt, sem sagt viltu breyta eignarhaldi á náttúruauðlindum sem ekki eru í einkaeigu, já eða nei.“ og annar sagði: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá muni eignarhald á náttúruauðlindum sem ekki er í einkaeigu haldast eins og það er, eða eins og það er í dag..“

Svipað mátti sjá þegar þátttakendur voru beðnir að endurorða spurningu fjögur: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá haldist mismunandi vægi atkvæða eftir landshlutum óbreytt?“. Sex viðmælendur umorðuðu hana til dæmis á eftirfarandi hátt: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði jafnt vægi atkvæða eftir landshlutum.“ Hér var orðið *óbreytt* tekið alveg í burtu og orðinu *mismunandi* skipt út fyrir *jafnt*.

4. Umræða

Þegar að skilningur fólks á innihaldi Stjórnlagaráðsspurninganna var skoðaður kom fram að allar spurningarnar innihéldu hugtök sem þátttakendur áttu erfitt með að skilja en einna helst var það orðið „ákvæði“ sem vafðist fyrir fólki. Orðin og orðasamböndin ný stjórnarskrá, lýstar þjóðareign, persónukjör og kosningabærir menn reyndust þátttak-

endum einnig erfíð. Auk þess voru nokkur hugtök sem túlkuð voru á mjög mismunandi hátt, til dæmis „náttúruauðlindir“, „þjóðkirkja“ og „mál“. Jafnframt þótti orðalag að einhverju leyti óskýrt í öllum spurningunum og tengdist það oft því hver vitneskja þátttakenda var um núverandi fyrirkomulagi. Spurning eitt um náttúruauðlindir bendir til að mynda ekki á þann möguleika að náttúruauðlindir geti verið eigendalausar. Spurning tvö er einnig eina spurningin sem vísar til óbreytts ástands og átti fólk í vandræðum með að svara þar sem fólk mistúlkaði hana. Í spurningu þrjú um persónukjör var „í meira mæli en nú er“ ekki talið skýrt miðað við svör þátttakenda og einnig „tíltekið hlutfall“ úr spurningu fimm um þjóðaratkvæðagreiðslur.

Á heildina litið komu upp tilfelli í öllum spurningunum þar sem þátttakendur skildu ekki um hvað verið var að spyrja. Þeir ýmist svöruðu þá ekki spurningunni sem er í samræmi við niðurstöður Reilly og Richey (2011) eða túlkuðu hana á annan hátt. Nokkur dæmi voru um það að fólk tók afstöðu með eða á móti en var með allt aðra meiningu í huga þegar svarað var. Niðurstöður benda því sterkllega til þess að orðalag spurninga hafi verið flókið og að þekkingu á efninu hafi skort sem hafi valdið svarendum erfíðleikum við að skilja innihald spurninga og svara í samræmi við eigin sannfæringu varðandi málefnið. Þetta er sérstaklega vert að hafa í huga þar sem að áhrif óbreytts ástands virðast vera meiri hjá þeim sem hafa minni þekkingu (sjá t.d. Morisi o.fl. 2019).

4.1 Áhrif þess að breyta orðalagi

Markmið rannsóknarinnar var jafnframt að meta áhrif orðalags spurninga, það að spurning feli í sér óbreytt ástand og áhrif þess að nota neikvætt orðað forskeyti í íslensku úrtaki. Rannsóknir á neikvætt orðuðu forskeyti eru þekktar erlendis (Schuman & Presser 1996) en engar rannsóknir hafa verið gerðar á þessum áhrifum á Íslandi að höfundum vitandi. Einnig hefur verið sýnt fram á áhrif þess að gefa greinilega til kynna hvert núverandi ástand er í pólitískum spurningum (Barber o.fl. 2017; Morisi o.fl. 2019). Hins vegar er höfundum ekki kunnugt um slíkar rannsóknir á Íslandi. Spurningarnar sem notast var við í rannsókninni eru spurningar sem að stjórnsýsla hefur að einhverju leyti byggt ákvarðanir sínar á (Þjóðaratkvæðagreiðsla 2012) en það að vita hvort svör þátttakenda geti verið breytileg eftir orðalagi spurningarinnar hefur þýðingu fyrir túlkun niðurstaðna slíkra fyrirlogna.

4.1.1. Breytt/óbreytt ástand

Að orðalag spurningarinnar fól í sér óbreytt ástand hafði áhrif í tveimur af fimm spurningum í úrtaki háskólanema og í þremur spurningum í samfélagsmiðlaúrtaki. Áhrifin eru þannig að ef spurning felur í sér óbreytt ástand er þátttakandinn líklegri til þess að vilja halda í óbreytt ástand en að vilja breytingar sem er í samræmi við rannsókn Morisi o.fl. (2019) á þessari skekkju. Í fyrstu spurningunni vildu mun fleiri, bæði í háskólanemaúrtakinu og samfélagsmiðlaúrtakinu, að náttúruauðlindir sem ekki eru í einkaeigu yrðu lýstar þjóðareign þegar upprunalegt orðalag spurningarinnar var notað heldur en þegar spurningin var orðuð: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði óbreytt eignarhald á náttúruauðlindum sem ekki eru í einkaeigu?“. Þess má þó geta að erfitt reyndist að umorða

Þessa spurningu út frá óbreyttu ástandi án þess að gefa meiri upplýsingar um núverandi ástand en upphaflega spurningin gerði (með því t.d. að tala um náttúruauðlindir séu hvorki í einka- né ríkiseigu). Hins vegar er í upphaflegu spurningunni talað um að náttúruauðlindir sem ekki eru í einkaeigu verði *ljústar* þjóðareign sem gefur til kynna að þær séu það ekki nú þegar. Umorðaða spurningin gæti því hafa ýtt undir þann misskilning að allar náttúruauðlindir sem ekki eru í einkaeigu séu ríkiseign (þar sem fáir virðast þekkja til núverandi ástands og því líklegt að fólk líti til þeirra vísbendinga sem spurningin sjálf gefur).

Í þriðju spurningunni vildu fleiri í samfélagsmiðlaúrtaki að persónukjör yrði heimilað í meira mæli þegar upprunalegt orðalag spurningarinnar var notað heldur en þegar spurningin var orðuð: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði persónukjör í kosningum til Alþingis takmarkað eins og nú er gert?“. Í fjórðu spurningunni vildu fleiri í háskólanemaúrtaki að atkvæðavægi kjósenda alls staðar af landinu myndi vega jafnt þegar upprunalegt orðalag spurningarinnar var notað heldur en þegar spurningin var orðuð: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá haldist mismunandi vægi atkvæða eftir landshlutum óbreytt?“. Í fimmtu spurningunni vildu fleiri í samfélagsmiðlaúrtaki að tiltekið hlutfall kosningabærra manna gætu krafist þess að mál fari í þjóðaratkvæðagreiðslu þegar upprunalegt orðalag spurningarinnar var notað heldur en þegar spurningin var orðuð: „Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um þjóðaratkvæðagreiðslur óbreytt, þar sem ákvarðanir um hvaða mál fara í þjóðaratkvæðagreiðslu eru eingöngu teknar af stjórnvöldum?“.

Í öllum þeim spurningum þar sem munur var á hópunum voru áhrifin þannig að færri vildu breytingar þegar að spurningin fól í sér óbreytt ástand. Niðurstöður þessarar rannsóknar eru því í samræmi við þá megin niðurstöðu fyrri rannsókna að það auki líkur á því að fólk velji óbreytt ástand þegar athygli fólks er sérstaklega vakin á því. Hins vegar prófuðu Morisi o.fl. (2019) aðeins að ýfa upp hugsanir þátttakenda um óbreytt ástand með því að tilgreina sérstaklega að tiltekin afstaða myndi hafa í för með sér róttækar breytingar á stjórnarskránni (þ.e. myndi víkja verulega frá óbreyttu ástandi) en ekki að orða spurningar út frá óbreyttu ástandi eins og hér var gert sem gerir beinan samburð niðurstaðna ómögulegan. Auk þess eru niðurstöður þessarar rannsóknar ekki í samræmi við niðurstöður Barber o.fl. (2017) að því leyti að í þeirri rannsókn komu ekki fram áhrif óbreytts ástands þegar tekið var fram að eitthvað væri nú þegar leyft (heldur aðeins þegar tekið var fram að eitthvað væri ekki leyft) þ.e. þátttakendur voru ekki líklegri til að vilja hafa það áfram leyft sem þeir fengu upplýsingar um að væri nú þegar leyft en þátttakendur sem ekki fengu slíkar upplýsingar. Í þessari rannsókn voru áhrifin hins vegar í öllum tilfellum þannig að það að orða spurningar út frá óbreyttu ástandi (þ.e. í samræmi við núgildandi reglur) jók samþykki þátttakenda (en það var ekki prófað að tilgreina sérstaklega að eitthvað væri ekki í samræmi við núgildandi reglur). Það er þó töluverður munur á þessum rannsóknum (t.d. hvað varðar efni spurninga) og því ekki endilega hægt að bera þær saman á þennan hátt. Aftur á móti væri áhugavert að prófa að orða spurningar Stjórnlagaráðs (allar nema spurningu tvö) þannig að tilgreint væri sérstaklega að um breytingu á núverandi ástandi væri að ræða og athuga hvort það myndi draga úr samþykki.

Frekari rannsóknir gætu einnig miðað að því að skýra áhrif óbreytts ástands á svör við spurningum Stjórnlagaráðs en það að velja svarmöguleika sem felur í sér óbreytt ástand hefur verið tengd við kerfisbundin áhrif sem verða þegar að þátttakandi beitir lágmarksvinnu við svörun spurninga (Krosnick 1999). Áhrifin gætu einnig tengst jáhneigð, tilhneigingu þátttakenda til þess að samþykkja staðhæfingar spurninga, hvert svo sem innihald þeirra er en þau áhrif eru einnig líklegri til að koma fram þegar þátttakendur beita lágmarksvinnu (Krosnick 1999). Skýringar sem þessar eiga þannig við um þá sem ekki leggja sig mikið fram við það að svara.

Aðrir hafa þó sett fram skýringar sem vísa frekar til ótta einstaklingsins við breytingar (Crandall o.fl. 2009) og tilhneigingu þátttakenda til þess að halda sig við það sem er kunnuglegt (Samuelson & Zeckhauser 1988). Einnig hafa áhrifin verið tengd kenn-ingunni um réttlætingu kerfisins (Jost & Banaji 1994) en Jost og fleiri (2017) telja að íhaldsöm hugmyndafræði gæti virst almenningi meira heillandi en framsækin hugmynda-fræði vegna þess að fólk finni fyrir hvatningu til þess að verja, efla og réttlæta óbreytt ástand samfélagsins vegna þess að það er þeim kunnuglegt og þekkt. Á heildina titið eiga slíkar skýringar þó síður við hér þar sem að upprunaleg niðurstaða úr kosningunum 2012 sýndi að fólk vildi almennt breytingar og niðurstöður úr þessari rannsókn sýndu einnig að fólk vildi í flestum tilfellum breytingar jafnvel þótt spurningin væri orðuð út frá óbreyttu ástandi (þ.e. aðeins í spurningu eitt fór hlutfall þeirra sem vildu breytingar niður fyrir 50% en í öðrum spurningum þar sem að þessi áhrif komu fram lækkaði hlutfallið en fór þó ekki niður fyrir 50%). Hins vegar er mögulegt að þeir sem hafa tiltekna pólitíska afstöðu séu líklegri til að verða fyrir áhrifum en til að mynda komu áhrifin aðeins fram hjá þeim sem voru hægri sinnaðir en ekki hjá þeim sem voru vinstri sinnaðir í rannsókn Morisi o.fl. (2019). Í þessari rannsókn var ekki spurt um pólitíska afstöðu þátttakenda (hvorki hvað varðar íhaldsemi né hægri/vinstri afstöðu) svo ekki var hægt að meta þetta hér en frekari rannsóknir mætti gera á þessu hérlendis.

4.1.2. *Ert þú mótfallin(n) forskeytið*

Það að breyta forskeyti spurninganna hafði áhrif á svör þátttakenda við tveimur spurningum í samfélagsmiðlaúrtaki en áhrifin fundust ekki í neinni spurningu í úrtaki háskólanna. Fleiri vildu að náttúruauðlindir sem ekki eru í einkaeigu yrðu lýstar þjóðareign, þegar upprunalegt orðalag spurningarinnar var notað heldur en þegar spurningin var orðuð: „Ert þú mótfallin(n) því að í nýrri stjórnarskrá verði náttúruauðlindir, sem ekki eru í einkaeigu, lýstar þjóðareign?“ Þessar niðurstöður eru í samræmi við fyrri rannsóknir en þær hafa sýnt að þátttakendur eru ólíklegri til að láta í ljós samþykki með því að vera ósamþykkir neikvætt orðaðri spurningu heldur en að láta í ljós samþykki við jákvætt orðaðri spurningu (Benson & Hocevar 1985). Hins vegar vildu fleiri ákvæði um þjóðkirkju í nýrri stjórnarskrá þegar spurningin var orðuð: „Ert þú mótfallin(n) því að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um þjóðkirkju á Íslandi?“ heldur en þegar upprunalegt orðalag spurningarinnar var notað. Í þessu tilfalli voru áhrifin ekki í samræmi við fyrri rannsóknir en ástæða þess er óljós.

5. Lokaorð

Á þessum niðurstöðum má sjá að orðalag hafði vissulega áhrif í mörgum spurningum rannsóknarinnar. Niðurstöður bentu til þess að það að spurning feli í sér óbreytt ástand dragi úr líkum á því fólk vilji breytingar. Áhrif þess að spurning feli í sér óbreytt ástand fannst í tveimur spurningum í háskólanemaúrtaki og þremur spurningum í samfélagsmiðlaúrtaki. Áhrif þess að nota neikvætt orðað forskeyti fannst í tveimur spurningum af fimm í samfélagsmiðlaúrtaki en ekki í neinum í háskólanemaúrtaki. Í framhaldinu væri áhugavert að kanna hvaða ástæða liggur að baki þess að munur finnist frekar í samfélagsmiðlaúrtaki. Þar mætti til dæmis líta til aldurs og menntunar. Háskólanemaúrtakið var mun einsleitari hópur en samfélagsmiðlaúrtakið og höfðu allir þátttakendur það sameiginlegt að hafa lokið stúdentsprófi. Aldursdreifing þess úrtaks var mun minni og meðalaldur yngri en í samfélagsmiðlaúrtaki. Einnig er mögulegt að háskólanemar hafi meiri reynslu af því að taka kannanir sem þessa þar sem margar slíkar eru sendar út á netföng háskólanema og því gæti orðalag haft minni áhrif á þann hóp. Jafnframt eru flestir háskólanemar vanir krossaprófum þar sem orðalag hvers svarmöguleika getur skipt miklu máli og svarmöguleikar oft orðaðir út frá því að samþykkja eða hafna sömu staðhæfingu. Því eru háskólanemar mögulega þjálfaðri í því að fást við neitun í setningum. Í ljósi þessa væri áhugavert að endurtaka rannsóknina í tilviljunarúrtaki þar sem einnig væri hægt að skoða fleiri áhrifaþætti.

Í könnuninni voru þátttakendur beðnir um að svara því hversu erfitt þeim hafi þótt að svara spurningum Stjórnlagaráðs og þótti tæpum helmingi háskólanema og tæpum þriðjungu þátttakenda í samfélagsmiðlaúrtaki erfitt að svara spurningum. Flestum þeim sem þóttu spurningarnar erfiðar sögðust hafa litla sem enga þekkingu á málefninu sem spurt var um, einnig fannst mörgum þeirra spurningarnar flóknar og orðalag spurninganna óljóst. Spurningar sem umorðaðar voru út frá óbreyttu ástandi virtust að einhverju leyti erfiðari fyrir þátttakendur en það gæti verið vegna þess að yfirleitt eru spurningar ekki bornar upp nema þær varði á einhvern hátt möguleikann á breytingu og eru þá oftast orðaðar út frá þeirri mögulegu breytingu. Þetta væri þó vert að skoða nánar og óvíst er að orðalag út frá óbreyttu ástandi myndi valda erfiðleikum í einfaldari spurningum en hér voru notaðar.

Á heildina litið sýnir þessi rannsókn að þátttakendur áttu í erfiðleikum með að skilja og svara spurningum Stjórnlagaráðs. Þetta er vert að hafa í huga þegar könnuð er af staða almennings til þeirra breytinga á stjórnarskránni sem nú eru í umræðu þar sem að endurskoðun stjórnarskrárinnar er aftur komin á dagskrá. Einnig er það almennt séð mikilvægt, hvort sem um er að ræða könnun eða atkvæðagreiðslu, að rannsaka áhrif orðalags spurninga á þessu sviði hérlendis og mikilvægt að halda áfram frekari rannsóknum á orðalagi spurninga, sérstaklega þegar nota á niðurstöður til að draga ályktanir um afstöðu þjóðarinnar til málefna er hana varða.

Aftanmálsgrein

¹ Til eru fleiri tegundir beins lýðræðis en þjóðaratkvæðagreiðslur sem ekki verður fjallað nánar um hér en frekari umfjöllun má finna í Matsusaka (2005).

Heimildir

- Barber, M., Gordon, D., Hill, R. og Price, J. (2017). „Status quo bias in ballot wording“, *Journal of Experimental Political Science* 4(2), 151–160. <https://doi.org/10.1017/XPS.2017.9>
- Benson, J. og Hocevar, D. (1985). „The impact of item phrasing on the validity of attitude scales for elementary school children“, *Journal of Educational Measurement* 22(3), 231–240. <https://doi.org/10.1111/j.1745-3984.1985.tb01061.x>
- Beatty, P.C. og Willis, G.B. (2007). „Research synthesis: The practice of cognitive interviewing“, *Public Opinion Quarterly* 71(2), 287–311. <https://doi.org/10.1093/poq/nfm006>
- Burnett, C.M. og Kogan, V. (2015). „When does ballot language influence voter choices? Evidence from a survey experiment“, *Political Communication* 32(1), 109–126. <https://doi.org/10.1080/10584609.2014.894160>
- Clarke, P.B. og Foweraker, J. (2001). *Encyclopedia of democratic thought*. UK: Taylor & Francis.
- Colosi, R. (2005). „Negatively worded questions cause respondent confusion“, *Proceedings of the Survey Research Methods Section, American Statistical Association* (2005), 2896–2903.
- Couch, A. og Keniston, K. (1960). „Yeasayers and naysayers: Agreeing response set as a personality variable“, *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 60(2), 151–174. <https://doi.org/10.1037/h0040372>
- Crandall, C.S., Eidelman, S., Skitka, L.J. og Morgan, G.S. (2009). „Status quo framing increases support for torture“, *Social Influence* 4(1), 1–10. <https://doi.org/10.1080/15534510802124397>
- Dean, M., Kibris, Ö. og Masatlioglu, Y. (2017). „Limited attention and status quo bias“, *Journal of Economic Theory* 169, 93–127. <https://doi.org/10.1016/j.jet.2017.01.009>
- DiStefano, C. og Motl, R.W. (2006). „Further investigating method effects associated with negatively worded items on self-report surveys“, *Structural Equation Modeling* 13(3), 440–464. https://doi.org/10.1207/s15328007sem1303_6
- Feneýjanefndin: European Commission for Democracy through Law: Venice Commission (2020). „Iceland: Opinion on four constitutional draft bills on the protection of the environment, on natural resources, on referendums and on the president of Iceland, the government, the functions of the executive and other institutional matters. Opinion No. 997/2020“. Sótt af [https://www.stjornarradid.is/library/01--Frettatengt---myndir-og-skrar/FOR/Fylgiskjol-i-frett/CDL-AD\(2020\)020-e.pdf](https://www.stjornarradid.is/library/01--Frettatengt---myndir-og-skrar/FOR/Fylgiskjol-i-frett/CDL-AD(2020)020-e.pdf)
- Hastings, J. og Cann, D. (2014). „Ballot titles and voter decision making on ballot questions“, *State and Local Government Review* 46(2), 118–127. <https://doi.org/10.1177/0160323X14535410>
- Hjörtur J. Guðmundsson og Egill Ólafsson (2012). „Varað við flóknum og óljósum spurningum“. Sótt 3. maí 2018 af <https://www.mbl.is/greinasafn/grein/1416245/>
- Jost, J.T. og Banaji, M.R. (1994). „The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness“, *British Journal of Social Psychology* 33(1), 1–27. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008.x>
- Jost, J.T., Langer, M., Badaan, V., Azevedo, F., Etchezahar, E., Ungaretti, J. og Hennes, E.P. (2017). „Ideology and the limits of self-interest: System justification motivation and conservative advantages in mass politics“, *Translational Issues in Psychological Science* 3(3). <https://doi.org/10.1037/tps0000127>
- Kahneman, D., Knetsch, J.L. og Thaler, R.H. (1991). „Anomalies: The endowment effect, loss aversion, and status quo bias“, *Journal of Economic Perspectives* 5(1), 193–206.
- Krosnick, J.A. (1991). „Response strategies for coping with the cognitive demands of attitude measures in surveys“, *Applied Cognitive Psychology* 5(3), 213–236. <https://doi.org/10.1002/acp.2350050305>
- Krosnick, J.A. (1999). „Survey research“, *Annual Review of Psychology* 50(1), 537–567. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.50.1.537>
- Matsusaka, J.G. (2005). „Direct democracy works“, *Journal of Economic Perspectives* 19(2), 185–206. <https://doi.org/10.1257/0895330054048713>
- Morisi, D., Colombo, C. og De Angelis, A. (2019). „Who is afraid of a change? Ideological differences

- in support for the status quo in direct democracy“, *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 1-20.
- Perlman, E. (2017, maí). „What exactly were the result of the Brexit vote?“. Sótt 20. apríl 2018 af <https://www.verdict.co.uk/brexit-results-what-exactly-was-the-outcome-of-the-referendum/>
- Rasinski, K.A. (1989). „The effect of question wording on public support for government spending“, *Public Opinion Quarterly* 53(3), 388-394. <https://doi.org/0.1086/269158>
- Referendum on membership of the European Union (2015, september). „Assessment of the Electoral Commission on the proposed referendum question“. Sótt 18. Apríl 2018 af <https://www.electoral-commission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/eu-referendum/eu-referendum-question-assessment>
- Reilly, S. og Richey, S. (2011). „Ballot question readability and roll-off: The impact of language complexity“, *Political Research Quarterly* 64(1), 59–67. <https://doi.org/10.1177/1065912909349629>
- Saiidi, U. (2016, júní). „The Brexit ballot wording wasn't so simple“. *CNBC*. Sótt 14. apríl 2018 af <https://www.cnn.com/2016/06/22/brexit-question-ballot-wording-framing.html>
- Samuelson, W. og Zeckhauser, R. (1988). „Status quo bias in decision making“, *Journal of Risk and Uncertainty* 1(1), 7-59.
- Schaeffer, N.C. og Presser, S. (2003). „The science of asking questions“, *Annual Review of Sociology* 29, 65-88. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.29.110702.110112>
- Schuldt, J.P., Konrath, S.H. og Schwarz, N. (2011). „“Global warming” or “climate change”? Whether the planet is warming depends on question wording“, *Public Opinion Quarterly* 75(1), 115-124. <https://doi.org/10.1093/poq/nfq073doi.org/10.1093/poq/nfq073>
- Schuman, H. og Presser, S. (1996). *Questions and answers in attitude surveys: Experiments on question form, wording, and context*. London: Sage publication.
- Smith, T.W. (1987). „That which we call welfare by any other name would smell sweeter: An analysis of the impact of question wording on response patterns“, *Public Opinion Quarterly* 51(1), 75-83. <https://doi.org/0.1086/269015>
- Starr, K. (2011). „Principals and the politics of resistance to change“, *Educational Management Administration & Leadership* 39(6), 646-660. <https://doi.org/10.1177/1741143211416390>
- Thomson, P. (2008). „Headteacher critique and resistance: A challenge for policy, and for leadership/management scholars“, *Journal of Educational Administration and History* 40(2), 85-100. <https://doi.org/10.1080/00220620802210848>
- Tourangeau, R., Rips, L.J. og Rasinski, K. (2008). *The psychology of survey response*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Þjóðaratkvæðagreiðslan (2012). „Spurningar á kjörseðli, umfjöllun og skýringar“. Sótt 15. Apríl 2018 af <http://www.thjodaratkvaedi.is/2012/spurningar-a-kjorsedli.html>.
- Porkell Helgason (2012). „Vilt þú ákvæði um þjóðkirkju í stjórnarskrá?“. Sótt 4. maí 2018 af <http://thorkellhelgason.is/?p=1570>.

Viðauki

Niðurstöður fyrir sérhverja spurningu úr ítarviðtölum með upp- runalegum spurningum.

Spurning 1: Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði náttúruauðlindir, sem ekki eru í einkaeigu, lýstar þjóðareign?

Af 30 þátttakendum svöruðu 26 játandi, þrír neitandi og einn svaraði ekki. Þrjá þátttakendur skorti skilning á innihaldi spurningarinnar í heild sinni en þeir bæði skildu ekki ákveðin hugtök eða um hvað spurningin sjálf snerist og svöruðu þeir ýmist með já eða nei.

Fáir þátttakendur vissu af þeim möguleika að náttúruauðlindir gætu flokkast sem eigendalausar og þegar spurt var „Hvað telur þú fela í sér að náttúruauðlindir séu ekki í einkaeigu?“ voru 20 þátttakendur sem töldu þær þá vera þjóðareign. Fjórir þátttakendur sögðu náttúruauðlindir geta verið eigendalausar ef þær eru ekki í einkaeigu. Fimm þátttakendur svöruðu „ekki einkaeiga“ án frekari útskýringa og fjórir þátttakendur sögðust ekki vita hvað það fæli í sér. Átján af þeim 20 sem svöruðu játandi töldu náttúruauðlindir nú þegar vera í þjóðareigu ef þær væru ekki í einkaeigu og töldu sig vera að kjósa áframhaldandi ástand.

Einnig var spurt „hvað telur þú felast í því að náttúruauðlindir séu lýstar þjóðareign“ og voru svör 26 þátttakenda í þá átt að þá væru náttúruauðlindir eign þjóðarinnar/ríkisins, ekki væri hægt að framselja þær eða þær komnar úr þeim farvegi að vera einkaeign. Fjórir þátttakendur töldu sig ekki geta svarað spurningunni.

Spurðir um núverandi stöðu eignarhalds náttúruauðlinda voru 12 þátttakendur sem töldu sig ekki geta svarað þar af voru sjö á aldrinum 18-25 ára. Einnig var skilningur þátttakenda á hugtökunum „náttúruauðlindir“ og „ný stjórnarskrá“ misjafn.

Náttúruauðlindir. Fjórir þátttakendur töldu náttúruauðlindir vera Gullfoss, Geysi og fleiri fallegar náttúruperlur. Tuttugu þátttakendur töldu til dæmis upp fossa, hálendið, fiskinn og fallega staði en aðeins sex minntust á það að náttúruauðlindir væru svæði sem gæfu af sér afurðir eða tekjur. Að auki var óvissa hjá tveim þátttakendum um það hvort verið væri að tala um þjóðareign sem eign þjóðarinnar eða að spurningin væri að vísa í að þær náttúruauðlindir sem ekki væru í einkaeigu yrðu gerðar að þjóðgörðum.

Spurning 2: Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um þjóðkirkju á Íslandi?

Ellefu þátttakendur svöruðu spurningunni játandi, 6 svöruðu henni neitandi og þrír skildu hana eftir auða.

Ákvæði. Ellefu þátttakendur áttu erfitt með skilning á orðinu ákvæði, sex af þeim skildu þó samhengi spurningarinnar og hafði það því engin frekari áhrif á svör þeirra. Misskilningur á orðinu hafði hins vegar áhrif á svör hjá hinum fimm þátttakendum þar sem þrír túlkuðu ákvæði sem ýmist aðskilnað kirkju og þjóðar eða tillögu um að „ákveða“ mætti hvort kjósendur séu sjálfkrafa í þjóðkirkjunni. Seinni tveir túlkuðu ekk-

ert út frá orðinu svo annar sleppti þá að svara en hinn þátttakandinn merkti í „nei“ til þess eins að skilja spurninguna ekki eftir ósvaraðri.

Djódkirkja. Hjá 28 viðmælendum mátti sjá þrjú megin þemu í svörum þeirra. Fjórir þátttakendur töldu þjóðkirkju vera „kirkja sem rekin er af ríkinu / fær skattborganir“, fjórir þátttakendur töldu þjóðkirkju vera „lúthers trú“ og tuttugu þátttakendur sögðu þjóðkirkju vera „kirkja íslensku þjóðarinnar, ríkiskirkja“. Tveir þátttakendur gátu ekki svarað því hvað þeir teldu hugtakið fela í sér.

Fjórir þátttakendur töldu sig ekki vita núverandi stöðu þjóðkirkju á Íslandi. Átta þátttakendur sögðu ákvæði vera í núgildandi stjórnarskrá um þjóðkirkju. Önnur svör hinna 18 þátttakenda voru í þá átt að við erum öll í þjóðkirkjunni sjálfkrafa og borgum í hana.

Spurning 3: Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði persónukjör í kosningum til Alþingis beimlað í meira mæli en nú er?

Tuttugu og fjórir þátttakendur svöruðu spurningunni játandi og sex neitandi. Skilningur þátttakenda á orðinu „persónukjör“ var misjafn en afar skýr aldurskipting var í skilningi. Einnig túlkuðu þátttakendur „í meira mæli en nú er“ ólíkt. Sautján viðmælendur sögðu ekkert persónukjör vera leyft í dag, átta sögðust ekki vita hvernig núverandi ástand væri (af þeim átta voru allir sjö úr yngsta aldurhópnum) og 5 einstaklingar tóku það fram að í dag er ákvæðið persónukjör til staðar innan flokkana og möguleiki er á því að hafa áhrif á röðun frambjóðenda innan þess lista sem kosin er, ásamt því að hægt sé að strika yfir ákvæðin nöfn.

Persónukjör. Mikill meirihluti, 24 einstaklingar, töldu persónukjör vera að kosið sé um ákvæðna einstaklinga á þing frekar en flokka og voru meðvitaðir um það flokkakjör sem er til staðar í dag. Sex þátttakendur misskildu hins vegar hugtakið og túlkuðu persónukjör annars vegar sem eitthvað gott fyrir kjósandann sjálfan eða að kjósendur fái meiri upplýsingar um þann sem er í framboði og einnig kom það fyrir hjá einum þátttakanda að orðið var brotið niður í persónu-kjör og túlkað sem aukning í því að einstaklingurinn fái að kjósa sjálfur. Þeir þátttakendurnir sem misskildu hugtakið voru allir á bilinu 18 til 35 ára, og svöruðu ýmist já eða nei. Misskilning á orðinu var ekki að finna hjá eldri þátttakendum.

Aldurskiptingu mátti einnig finna í því hve langt þátttakendur vildu fara með persónukjör og hve hátt þeir túlkuðu „í meira mæli en nú er“. Áberandi meirihluti þeirra á aldrinum 18 til 45 ára, sem kusu játandi sögðust vilja sjá einhverja aukningu á persónukjöri og tóku nokkrir það jafnvel fram að þeir myndu þó ekki vilja sjá það fara svo langt að persónukjör kæmi alfarið í stað flokka. Skoðanir á því hve langt ætti að fara með persónukjör gengu lengra hjá þeim sem eldri voru, 46 til 81 árs, en af þeim sem kusu játandi var meirihluti sem vildi útrýma flokkakjöri og taka alfarið upp persónukjör í staðin.

Spurning 4: Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um að atkvæði kjósenda alls staðar af landinu vegi jafnt?

Tuttugu og sex þátttakendur svöruðu játandi, þrír neitandi og einn svaraði ekki. Einn þátttakandi misskildi hvað jafnt vægi atkvæða felur í sér og túlkaði hann spurninguna

sem vísun í að vægi atkvæða milli landshluta ætti að veða ójafnt til þess að vægi landshluta í kosningum yrði jafnara. Þessi túlkun hafði þveröfug áhrif á svörun. Aðrir þátttakendur vissu hvað jafnt vægi atkvæða fæli í sér.

Tveir þátttakendur höfðu orð á því að orðið „ákvæði“ hafi verið ruglandi en hafði það þó ekki áhrif á svör þar sem samhengi spurningarinnar sjálfrar var augljóst fyrir þeim.

Núverandi staða vægis á atkvæðum. Af þeim 26 þátttakendum sem kusu játandi var helmingur meðvitaðir um núverandi stöðu vægis á atkvæðum og hinn helmingurinn gat ýmist ekki svarað hvert núverandi ástand væri eða hélt að atkvæðin giltu nú þegar jafnt. Þeir þátttakendur sem svöruðu neitandi eða engu vissu núverandi stöðu vægis á atkvæðum.

Spurning 5: Vilt þú að í nýrri stjórnarskrá verði ákvæði um að tiltekið hlutfall kosningabarra manna geti krafist þess að mál fari í þjóðaratkvæðagreiðslu?

Tuttugu og fimm þátttakendur svöruðu spurningunni játandi og fimm neitandi. Sjö þátttakendur skildu ekki hverjir væru kosningabærir menn. Tveir sögðust ekki vita það og fimm töldu kosningabæra menn vera þingmenn. Fjórir af þeim fimm sem ekki vissu hverjir kosningabærir menn voru sögðust einnig seinna í viðtalinu ekki skilja innihald spurningarinnar í heild sinni en tóku samt afstöðu og kusu játandi þrátt fyrir að skilja ekki spurninguna. Einn þátttakandi misskildi spurninguna á þann hátt að kosningabærir menn væru frambjóðendur og að spurningin væri að vísa til þess að ef kosningar á þeim frambjóðendum myndi valda ósætti kjósenda að þá ætti önnur kosning að vera haldin.

Tiltekið hlutfall. Þátttakendur voru ekki einróma um skilning sinn á því hlutfalli sem þeir töldu spurninguna spyrja um. Níu voru ekki með ákveðna prósentu í huga en hinir þátttakendurnir svöruðu á bilinu 20-100% og var 50% tíðasta svarið.

Mál. Skilningur þátttakenda á þeim málum sem spurningin átti við var afar víður. Í flestum tilfellum voru það mál sem snúa að allri þjóðinni, en svörin voru allt frá „eitt-hvað ósanngarnt“ til „einstök stórmál sem hafa verið tekin upp á Alþingi“. Tuttugu þátttakendum þótti spurningin aðeins eiga við um einstök mál, fimm þótti hún eiga við um öll mál og fimm sögðust ekki vera vissir.

Núverandi staða. Tólf þátttakendur gátu ekki sagt hver núverandi staða væri. Átta þátttakendur töluðu almennt um núverandi stöðu sem slíka að þjóðaratkvæðagreiðslur væru sjaldgæfar. Tólf þátttakendur sögðu ýmist engar reglur vera í dag um það hvað fer í þjóðaratkvæðagreiðslu eða tóku það fram að forseti þarf að samþykkja þjóðaratkvæðagreiðsluna.

